

мовы з'яўляюцца актуальнымі і на сённяшні дзень і могуць актыўна выкарыстоўвацца ў стратэгіі навучання дзяцей.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Беларусы : у 8 т. Т. 5: Сям'я / В.К.Бандарчык [і інш.]; рэдкал.: В.К.Бандарчык [і інш.]; Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Нац. акад. навук Беларусі. Мінск : Беларуская навука, 2001. 375 с.

А.Дз. Якубінская (Мінск, Беларусь)

САЦЫЯЛІЗАЦЫЯ ДЗЯЎЧЫНКІ Ў ТРАДЫЦЫЙНЫМ ГРАМАДСТВЕ БЕЛАРУСАЎ

У артыкуле праведзены аналіз матэрыялаў другой паловы XIX – першай паловы XX стст., вылучаны асноўныя этапы і вызначаны асаблівасці сацыялізацыі дзяўчынкі ў традыцыйным грамадстве беларускіх сялян.

Ключавыя словы: *традыцыйная сацыялізацыя, дзяцінства, беларускія сяляне, школа мацярынства.*

Працэс сацыялізацыі чалавека пачынаецца з моманту нараджэння і працягваецца ўсё жыццё, ён суправаджаецца зменай яго сацыяльных статусаў, якія фарміруюць асобу чалавека. Самым важным у гэтым працэсе з'яўляецца вопыт, атрыманы ў дзяцінстве.

Уваходжанне дзяцей у традыцыйнае грамадства беларускіх сялян у другой палове XIX – першай палове XX стагоддзяў (традыцыйная сацыялізацыя) ажыццяўлялася пры дапамозе спосабаў і сродкаў сацыялізацыі, што залежаць ад традыцыйных узораў паводзін і светапогляду, пры іх дапамозе ажыццяўляецца перадача новаму члену супольнасці яе традыцыйных культурных каштоўнасцяў, а таксама набываюцца адпаведных сацыяльных роляў. Сістэма асноўных «стрыжнёвых» каштоўнасцяў, якія служаць падмуркам сацыяльных паводзінаў і мэтаў, да якіх імкнуцца людзі, з'яўляецца часткай іх традыцыйнай культуры і транслюецца з пакалення ў пакаленне.

Асноўнай мэтай сацыялізацыі дзяцей ва ўзросце ад нараджэння да 6–8 гадоў было фарміраванне паўнавартаснага члена сялянскай супольнасці шляхам іх далучэння да здаровага ладу жыцця. Таму асноўнымі спосабамі і сродкамі сацыялізацыі ў гэтым узросце, з'яўляліся традыцыйныя спосабы і сродкі забеспячэння здароўя дзяцей (аднолькавыя і для хлопчыкаў, і для дзяўчынак): культура кармлення і харчавання, спецыяльная вопратка немаўлят, спосабы прафілактыкі і лячэння дзіцячых хвароб, спосабы і сродкі для авалодання дзецьмі тэхнікай цела. Невялікія адрозненні існавалі

толькі ў нашэнні дзецьмі пояса: дзяўчынкі насілі пояс на таліі ці крыху вышэй.

Першая змена сацыяльнага статусу дзяўчынкі маркіравалася рэшткамі сямейных пераходных абрадаў – «разразанне путцаў» (калі дзіця пачынала хадзіць), «пастрыжыны» (абрад першага падстрыгання валасоў ва ўзросце каля года). Другая змена сацыяльнага статусу дзяўчынкі адбывалася ва ўзросце двух – трох гадоў, што адзначалася зменай месца ў жыллёвай прасторы сялянскай сям’і: дзіця пакідала калыску, займала печ, палок, далучалася да старэйшых братоў і сяцёр, тым самым уключаючыся ў дзіцячую суполку.

Асноўнай мэтай працэсу сацыялізацыі другога перыяду дзяцінства (узрост ад 6–8 да 12–14 гадоў) было фарміраванне ў дзяўчынак жаночай адаптацыйнай стратэгіі, якая павінна была забяспечваць набыццё адпаведнай сацыяльнай ролі. У гэтым перыядзе асабліваю ролю адыгрываў памежны ўзрост 6–8 гадоў, калі дзеці канчаткова ўсведамлялі сваю палавую прыналежнасць, што выражалася ў саманазве. Так, дзяўчынку ўжо не называлі агульным тэрмінам «блазнота», які адносіўся і да хлопчыкаў папярэдняй узроставай групы, а «блазноўка» ці «блазнотка», што падкрэслівала яе палавую прыналежнасць. Этымалогія слова «блазн», згодна са слоўнікам У.М. Дабравольскага, вызначаецца як няцямлывы, глупы, дурачок, гарэза [1, с. 29]. Такая назва, па-першае, вызначае асабліваці паводзінаў, характэрных дзецям у гэтым узросце (дураслівасць, гарэзлівасць), па-другое, падкрэслівае традыцыйны погляд сялян на дзяцей, якія у гэтым узросце яшчэ не маюць розуму.

У XIX – першай палове XX стст. штаны і спадніцу дзеці ўпершыню апраналі ва ўзросце 5–6 гадоў, што было значнай падзеяй у іх жыцці і адзначала пераход да новай полаўзроставай ступені. Са свайго боку дарослыя імкнуліся замацаваць палавыя ролі сваіх дзяцей знешнімі сродкамі – у першую чаргу вопраткай. Так, М.Я. Нікіфароўскі апісвае абрад апранання першых уласных штаноў хлопчыкам і першай уласнай спадніцы дзяўчынкай [2, с. 47]. Спачатку хлопчыку падцілаліся старыя бацькавы штаны, а дзяўчыныцы – старая матчына спадніца, а потым прапанавалася іх апрануць. Бацькі пільна сачылі за тым, якую ўпартасць праяўляюць падчас гэтага «складанага» працэсу іх дзеці, каб вызначыць працягласць іх веку. Апасля дзеці апраналіся ва ўласныя рэчы і, калі вопратка знашвалася, яе спальвалі. Дзяўчынка ва ўзросце 6–8 год мела шмат абавязкаў, сярод якіх галоўная роля – гэта роля «нянькі» малодшых братоў і сяцёр. Увогуле, у традыцыйным грамадстве беларусаў дзяўчынку ва ўзросце 6–8 год, як ужо адзначалася, часта называюць «нянькай», бо яе асноўны абавязак – дагляд малодшых дзяцей у сям’і.

Такім чынам, можна адзначыць, што ва ўзросце 6–8 гадоў дзяўчынка

сімвалічна «развіталася» з папярэднім становішчам, адбывалася фіксацыя яе палавой прыналежнасці знешнімі сродкамі.

Разгляд дзейнасці «механізма» сацыялізацыі трэба праводзіць ў межах традыцыйнай гульнявой культуры. У беларускай вёсцы не існавала аднаўзроставых груповак, што было звязана з абавязкам шасці – васьмігадовай «нянькі» даглядаць сваіх малодшых братоў ці сяцёр. Традыцыйная беларуская дзіцячая гульня складалася з двух асноўных кампанентаў: жэрабя, або лічылкі, і ўласна гульні. Жэрабя заўсёды насіла нарматыўны, заканадаўчы характар у дзіцячай суполцы, бо з’яўлялася дзейным і аб’ектыўным спосабам пры размеркаванні роляў у гульні. Лічылкі былі важным сацыялізуемым кампанентам, бо падкрэслівалі справядлівасць вынікаў гульні. Лічэнне адбывалася адпаведна прынятай формуле, якіх існавала вялікае мноства не толькі ў розных рэгіёнах Беларусі, але нават у кожнай вёсцы. У некаторых лічылках сустракаецца супрацьпастаўленне хлопчыкаў і дзяўчынак, адпаведна перавазе прадстаўнікоў таго ці іншага полу адбывалася размеркаванне ўмоўных дароў:

Ішоў Ян з Гануляю,

Найшоў мех з цыбуляю.

Ты – Ян, я – Гануля,

Табе мех, а мне цыбуля [3, с. 248].

Наступным пасля лічылкі кампанентам гульнявой дзейнасці дзяцей была ўласна гульня, якую таксама можна разглядаць як частку сацыянарматыўнай культуры. Важнейшую ролю ў працэсе сацыялі-зацы адыгрывалі імітацыйныя гульні. На думку Л.В. Ракавай, менавіта імітацыйныя гульні (гульні, у якіх дзеці імітуюць паводзіны, заняткі, працу, адносіны дарослых) былі важным спосабам узнаўлення вопыту папярэдніх пакаленняў праз перанос дзецьмі на іх уражанняў ад убачанняга ў сям’і [4, с. 108]. Парадак і правілы гульні накіраваны на мадэляванне ролявых адносін паміж яе ўдзельнікамі. Як адзначаюць В.А. Іванова і В.А. Дзмітрыеў паступова рэфлекторная імітацыя перарастае ў «імітацыю аднамернай дзейнасці дарослых», якая суправаджаецца ўключэннем творчых здольнасцяў дзіцяці, накіраваных на спробу спраектаваць пэўную сацыяльную ролю на сябе [5, с. 61]. Гэты працэс адбываецца ва ўзросце 6–8 год, бо дзеці ўжо дакладна вызначаюць сваю палавую прыналежнасць, узмацняецца палавая дыферэнцыяцыя паводзін і напрамкаў іх далейшай дзейнасці. Так, дзяўчынкі калыхалі лялек, запрашалі адна адну «на абедкі», дзе «ласаваліся» пірагамі з пяску, зялёнымі яблыкамі, а таксама, як ужо адзначалася вышэй, спалучалі гульнявую дзейнасць з даглядам малодшых братоў і сяцёр. Паступова дзявочыя гульні ўскладняліся і ператвараліся ў імітацыю сямейных адносін, у сімвалічнае выкананне роляў жанчыны ў

сям'і і сялянскім грамадстве беларусаў.

На гэтых прынцыпах пабудаваны многія дзявочыя гульні, у тым ліку і гульня «Што робіш?», апісаная М.В. Доўнар-Запольскім [6, с. 208]. Праз імітацыю ў ёй асноўных жаночых абавязкаў дзяўчынка паступова атаясамлівала сябе з жаночай роляй у сям'і і грамадстве. Прыкладам атаясамлення дзяўчынак з традыцыйнай роляй жанчыны ў грамадстве з'яўляецца і іх спрадвечная гульня «У лялькі», калі з дапамогай сшытых з кашнікоў або выразаных з дрэва лялек імітаваліся паводзіны маці ў сям'і.

Такім чынам, менавіта з гульнявой дзейнасці для дзяўчынак пачыналася дзейнічаць так званая «школа мацярынства» – культурны феномен традыцыйнага грамадства, накіраваны на фарміраванне ў свядомасці і паводзінах дзяўчыны жаночай адаптацыйнай стратэгіі.

Прыкладна з 6–8 год пачынаецца новы этап у фарміраванні сацыяльнага вопыту дзіцяці, калі істотна пашыраюцца межы яго сацыяльнага свету: дзіця пачынае самастойна будаваць свае адносіны з чужымі, дарослымі і іншымі дзецьмі. Асаблівасцю гэтага ўзроставага перыяду з'яўляецца выкарыстанне дзецьмі дражнілак. Праз дражнілкі дзеці знаёміліся з маральнымі якасцямі і сацыяльнымі нормамі паводзін, прынятымі ў дзіцячым асяроддзі. Актуалізацыя выкарыстання дзецьмі фальклорнага матэрыялу прыпадае на перыяд ад 6–8 да 12–14 год, што звязана з хуткім фізічным, псіхічным і сацыяльным развіццём дзіцяці і фарміраваннем камунікатыўнай кампетэнцыі, т. б. своеасаблівых навываў зносін [7, с. 54].

У агульным рэчывы народнай смехавай культуры знахо-дзіліся дражнілкі з супрацьпастаўленнем асоб па полаўзроставай прыкмеце і адпаведным размеркаваннем умоўных дароў:

*Дабы-дабы,
Дзеўкам – жабы,
Тыры-тыры,
Хлопцам – сыры!* [8, с.387]

Цікава, што большасць такіх дражнілак скіравана на высмейванне дзяўчынак і падкрэсліванне перавагі хлопчыкаў. Дадзеная акалічнасць абумоўлена фарміраваннем у хлапечай свядомасці ўяўлення аб больш актыўнай мужчынскай сацыяльнай ролі ў грамадстве у адрозненне ад жаночай. Але ёсць дражнілкі, дзе высмейваліся і хлопчыкі:

*Дождж ідзець – грыбы будуць,
А на хлопцах гарбы будуць.
А на дзевак – роста,
На хлопцаў – кароста,
А на дзевак – красата,
А на хлопцаў – здыхата* [8, с.386].

Магчыма, частка падобных дражнілак была запазычана з фальклору

дарослых, аб чым сведчаць лексемы «хлопцы» і «дзеўкі», якія адсылаюць нас да шэрагу твораў, уласцівых абрадавым пікіроўкам моладзі падчас, напрыклад, Купалля і Масленіцы. У некаторых песнях адбываецца ўзроставае інверсія, калі да дарослых хлопцаў звяртаюцца, як да малых, тым самым, зневажаючы іх:

*Сёння Купала, заўтра Ян,
Будзе, хлопчыкі, ліха вам [9, с. 80].*

Сустракаюцца дражнілкі, у якіх высмейваюцца дзеці абодвух палоў:

*Ад бацвіння – хлопцы свіння,
Ад капусты – дзеўкі тлусты [10, с. 204].*

Далей важным этапам працэсу сацыялізацыі з'яўляўся пераходны да падлеткавага перыяд. Рэшткі старажытных ініцыяцый захаваліся ў дачыненні да змены статусу дзяўчынак гэтага ўзросту. Прыкладна ва ўзросце 10–12 год дзяўчаткі пачыналі насіць у якасці галаўнога ўбору вянок. Вянок – гэта галоўнае ўпрыгожанне дзяўчыны, якое выраблялася з кветак, зеляніны, паперы, пер'я, стужак ў форме кружка і апраналася на галаву. Існавала некалькі відаў вяноў, якія адрозніваліся паводле спосабу вырабу і аздаблення. Найбольш распаўсюджанымі былі – віты вянок (плёўся з палявых кветак, з'яўляўся атрыбутам многіх абрадаў) і вянок-абручык (абгорнуты рознакаляровай тканінай ці паперай абручык з лазы, з прымацаванымі ззаду рознакаляровымі стужкамі) [11, с. 93]. Вянок маркіраваў новы сацыяльны статус дзяўчынкі, магчыма, пачатак яе ўступлення ў шлюбны ўзрост.

Асноўным галаўным уборам дзяўчынак і зімой, і летам была хустка. У гэтым узросце дзяўчынкам звычайна праколвалі вушы. Так, М.Я. Нікіфароўскі даволі падрабязна апісвае працэдуру праколвання вушэй у дзяўчынак, якая адбывалася толькі пры пэўных умовах і абставінах. Падзея павінна была адбывацца падчас першых трох дзён тыдня напярэдадні Вялікадня, але не пазней палудня Вялікага чацвера [12, с. 132]. Праколкаваць вушы без сведкаў павінна была ўдовая родная бабка дзяўчынкі, або іншая жанчына яе гадоў і сацыяльнага статусу. Ранку да яе зажыўлення трэба было прамываць малаком роднай маці ці малаком іншай жанчыны-карміліцы. Завушніцы звычайна мелі форму кола, што дазваляе правесці паралелі паміж сімвалічным сэнсам кола, якое сімвалізуе жыццё і жыватом цяжарнай жанчыны. Такім чынам адбывалася фіксацыя пераходу да другой узроставай падгрупы ва ўзросце 10 год на побытавым узроўні. Апрананне вянка, працэс праколвання вушэй і ўвядзення завушніцаў (як правіла яны мелі форму кола) з'яўляўся своеасаблівай адзнакай гатоўнасці дзяўчынкі да дарослага жыцця, да ролі жанчыны-маці. Той факт, што працэдуру праводзіла жанчына сталага веку і пэўнага сацыяльнага статусу, а ранкі прамываліся мацярынскім малаком, магчыма, магло сведчыць аб сімвалічным далучэнні дзяўчынкі да

жаночай часткі сялянскага грамадства.

Надзвычайную важную ролю ў працэсе сацыялізацыі адыгрывала фарміраванне працоўных навыкаў і абавязкаў дзяцей, бо ў кожным перыядзе дзяцінства працоўная дзейнасць дзіцяці адностроўвала яго сацыяльны статус. Перыяд сацыяльнага сталення ахопліваў ўвесь жыццёвы цыкл дзіцяці: ад нараджэння да 16–17 гадоў. У шаснаццацігадовым узросце падлетак цалкам уключаўся ў працоўную дзейнасць сялянскай грамады. Умацаванне палавых роляў хлопчыкаў і дзяўчынак выклікала іх арыентацыю на далейшую мужчынскую і жаночую працоўную дзейнасць. Працэс авалодання працоўнымі навыкамі і фарміраванне працоўных абавязкаў можна прасачыць на прыкладзе эвалюцыі ткацкага майстэрства дзяўчынак.

У.М. Дабравольскі апісвае цікавы абрад прысвячэння дзяўчынкі ў прахі: 6-8 гадовая дзяўчынка ўрачыста выпрадала першую нітку, якую затым спальвалі. Попел будучая праха павінна была праглынуць, каб мець далейшы поспех у справе прадзення [13, с. 349–350]. На думку даследчыка А.К. Байбурына, абрады выпрадання першай ніткі сімвалізуюць ідэі працягласці і даўжыні веку дзяўчынкі [14, с. 263]. У абрадзе прысвячэння дзяўчынкі ў прахі можна заўважыць рэшткі пераходнага абраду, які не толькі арыентаваў дзяўчынку на далейшую працоўную дзейнасць, але і замацоўваў і яе новы сацыяльны статус, і яе гатоўнасць да набывання працоўных навыкаў ў прадзенні.

Увогуле, у беларусаў існаваў даволі дакладны паэтапны падзел ткацкага майстэрства. Так, гледзячы на гатовую кудзелю, можна было даволі дакладна вызначыць узрост прахі. Дзяўчынкам другога перыяду дзяцінства (ад 6–8 да 10 год) даручалася прасці так званую «атропачную кудзелю», бо ў гэты перыяд адбывалася авалоданне навыкамі прадзіва. А «верхачысную кудзелю» пралі дзяўчаткі пераходнага да падшпаркавага ўзросту 10–14 год, гэта ўжо быў іх асноўны абавязак.

Авалоданне дзяўчынкамі навыкамі ткацкага майстэрства пачыналася прыкладна ва ўзросце 10–12 год, калі іх фізіялагічныя асаблівасці (у першую чаргу рост, даўжыня рук і ног) дасягалі належнага стану, што дазваляла ім свабодна сядзець і працаваць за ткацкім станком. Апытаныя рэспандэнткі распавядалі, што вельмі чакалі таго моманту, калі маці дазволіць першы раз сесці за ткацкі станок, і ўпогай ад яе садзіліся за яго, спрабуючы дацягнуцца нагой да педалі. Жанчыны адзначалі ўрачыстасць таго моманту, калі ўпершыню ўдавалася заняць месца ткачыні, што лічылася вельмі прэстыжным у дзявочай суполцы і таксама служыла своеасаблівай адзнакай пачатку далучэння да жаночых відаў дзейнасці. У гэты перыяд дзяўчынка, якая ўжо мела абавязак прасці кудзелю, пачынала набываць навыкі ў другім этапе ткацкага майстэрства – уласна ткацтве.

Дзяўчынкі не павінны былі выходзіць з-пад матчынага кантролю і з цягам часу ўплыў маці на дачку толькі павялічваўся, таму што дзяўчынку рыхтавалі да ўнутрысямейнага жыцця. Тут уздзейнічаў культурны феномен традыцыйнага грамадства, накіраваны на фарміраванне ў свядомасці і паводзінах дзяўчынкі жаночай адаптацыйнай стратэгіі – «школы мацярынства».

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Добровольский В.Н.* Смоленский областной словарь. Смоленск : Тип. П.А. Силина, 1914. 1022 с.
2. *Никифоровский Н.Я.* Очерки простонародного життя-быття в Витебской Белоруссии и описание предметов обиходности. Витебск : Губернская тип., 1895. 154 с.
3. Дзіцячы фальклор : зб. фальклор. матэрыялаў / рэд. кал. У.А. Васілевіч (наук. рэд.) [і інш.]. Мінск : БДПУ, 2006. 359 с.
4. *Ракава Л.В.* Гульні і забавы ў дзіцячай традыцыі // Традыцыйная фізічная культура беларусаў: гісторыя, тэорыя, практыка : матэрыялы II Рэсп. канф. па праблемах традыц. фіз. культуры беларусаў, Мінск, 15–16 крас. 1999 г. / БДПУ ; рэдкал. Л.Н. Ціхаміраў [і інш.]. Мінск, 1999. С. 108–110.
5. *Дмитриев В.А., Иванова В.П.* Опыт сравнительно-типологического анализа детских игр // «Мир детства» в традиционной культуре народов СССР: сб. науч. тр. / под ред. А.К. Байбурина. 1994. Ч. 2. С. 56–66.
6. *Довнар-Запольский М.В.* Крестьянские игры в Минской губернии // Живая старина. 1891. Вып. 4. С. 203–208.
7. *Осорина М.В.* О некоторых традиционных формах коммуникативного поведения детей // Этнические стереотипы поведения; под ред. А.К. Байбурина. Л. : Наука, 1985. С. 47–64.
8. Дзіцячы фальклор / склад., уступ. арт. Г.А. Барташэвіч; рэдкал. В.К. Бандарчык [і інш.]; рэд. тома К.П. Кабашнікаў. Мінск : Навука і тэхніка, 1972. 734 с.
9. Беларускія народныя абрады / склад., навуц. рэд. Л.П. Касцюкавец. Мінск : Беларусь, 1994. 128с.
10. Дзіцячы фальклор : зб. фальклор. матэрыялаў / рэд. кал. У.А. Васілевіч (наук. рэд.) [і інш.]. Мінск : БДПУ, 2006. 359 с.
11. *Титов В.С.* Историко-этнографическое районирование материальной культуры белорусов: XIX – начало XX в. Минск : Наука и техника, 1983. 152 с.
12. *Никифоровский Н.Я.* Очерки простонародного життя-быття в Витебской Белоруссии и описание предметов обиходности. Витебск : Губернская тип., 1895. 154 с.
13. *Добровольский В.Н.* Смоленский этнографический сборник // Записки Императорского Русского Географического Общества по Отделению Этнографии. 1893. Т. 23. Вып. 1. Ч. 2. 443 с.
14. *Байбурин А.К.* Обрядовые формы половой идентификации детей // Этнические стереотипы мужского и женского поведения: сб. ст. / отв. ред. А.К. Байбурин [и др.]. СПб. : Наука, 1991. 318 с. С. 257–265.